

FEKETE CSABA

Batizi és kátéja

Három kiadást ismer könyvészetünk (1543–1545, 1550, 1555)¹ ezen iskolásoknak szánt, *fundamentum-típusú* kátéból.² A 16. század közepén élt énekszerző reformátorunk művének az első kiadása még ismeretlen volt a 19. században. Fölbukkant a gyanú, hogy jelenhetett meg olyan kiadása is, amelyik mára már ismeretlen. Újragondolás és újabb vizsgálat hivatott a kérdés eldöntésére.

Részletes (újra)értékelés helyett mostani célom néhány jellemző kiemelése, egyúttal nem kerülöm el azt sem, hogy szóvá tegyem a szerző életrajzának egyes vonásait Szinnyi összegzése miatt, mert bizony fikciók és tévedések keverednek a kevés bizonyosnak tekinthető adathoz. Némelyikük az ezredforduló táján is fölbukkant.

I.

Kézírtos másolatban maradtak csupán korunkra az úgynevezett Borsod-Gömör-Kishonti kánonok (cikkelyek). Sem azt nem tudjuk, melyik zsinaton alkották és fogadták el ezeket, sem pedig azt, hogy mikor. Zoványi Jenő szavaival summázhatjuk, mit tekinthetünk mégis bizonyosnak erről az egyháztörténeti dokumentumról:

„a 16. század utolsó évtizedének második felénél sem előbből, sem későbből nem való ref. kánonoskönyv, mely 38 egyházigazgatási cikkből áll.”³

Erratum: Folyóiratunk 2017. évi 2. számában a DOI hivatkozás hibásan jelent meg, az adatsorban az mkxsz után szóköz van pont helyett. Kérjük, a hivatkozást pontokkal használják! A REAL adatbázisba már a javított változat került. (A Szerkesztő.)

---

¹ RMNy 57, 88A, 125.

² Ezért Thury Etele úgy minősíti őt, hogy „tankönyvíró”. THURY Etele, *Batizi Andrásról és a szántói iskoláról = Protestáns Szemle*, 17(1915), 681.

³ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. bőv. kiad, szerk. Ladányi Sándor, Budapest, kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 93.

Kézíratos másolatból adta közre a hajdani zsinat után több mint egy évszázaddal Debreceni Ember Pál a latin szöveget 1728-ban.⁴ Másfél évszázaddal ezután a magyarra fordító Kiss Áronnak sem sikerült más forráshoz vagy további adalékhoz jutnia 1881-ben. Támogatnunk kell mégis, és pontosíthatjuk is Zoványi vélekedését, ha megfontoljuk, hogy e kánonokban van egy eddig elfeledve lappangó hivatkozás két nyomtatott kátéra. Nem volt ez ismeretlen eddig sem, lábjegyzetben utalt rá 1965-ben Nagy Barna,⁵ de azóta sem a teológiai, sem a könyvészeti szakirodalom nem foglalkozott tovább a kérdéssel. Lássuk először is a kánon minket érdeklő cikkelyét. Főként azért, mert ez egyedüli a maga nemében, másutt nincs ilyen a ránk maradt protestáns kánonokban.⁶

„X. Az egyházban a gyermekekről és ifjakról is gondoskodni kell. Azért a Káténak, Apostoli hitformának, az Úr imádságának és a Tízparancsolatnak összevont és rövid magyarázását fenn kell tartani, és a nyilvános gyülekezésben a szokott órákon és időben elő kell adni az egyházakban. Elsőben a Batizi, azután a Siderius kátéját kell tanítani.”⁷

Siderius János (c1560–1608) könyvecskéjéről az az egyezményes vélekedés, hogy először 1597-ben látott napvilágot Debrecenben.⁸ Némi kétség fűződik

⁴ *Articuli Ecclesiarum Reformatarum in comitatibus Borsod, Gömör, & Hont existentium = Historia Ecclesiae Reformatae, in Hungaria et Transylvania...* a Frid. Adolpho LAMPE... Trajecti ad Rhenum, M. D. CC. XXVIII, 294–303. – Alább [DEP] 1728 rövidítéssel hivatkozom e munkára. Továbbá: DEBRECENI EMBER PÁL, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. Botos Péter, Sárospatak, kiad. a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009, 211–218. – Alább DEP 2009 rövidítéssel hivatkozom rá.

⁵ *A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században = Studia et Acta Ecclesiastica I*, szerk. Bartha Tibor, Budapest, 1965, 28, 18. lábjegyzet. – Alább Studia et Acta I. rövidítéssel hivatkozom rá.

⁶ Theodor de Bèze (Béza) hitvallására igent mondtak a tarcali zsinaton (1562), de nincs tudomásunk arról, hogy valaha is tanították volna. Javasolták azt is Göncön (1566), hogy a prédikátorok „ismerkedjenek meg Kálvin kátéjával is, amely a megelőző zsinatban egyetemes szavazattal bevetetett”, KÁ 1881, i. m. 443. Azonban ehhez sem fűznek olyan utasítást, hogy tanítsák, vagy tanítani kellene.

⁷ „Pueritiae etiam et adolcentiae in Ecclesia ratio habeatur. Ideo Catechesis, Symboli Apostolici, Orationis Dominicae, et Decalogi compendiosa et brevis explicatio in Ecclesiis retineatur, et proponatur in coetu publico, usitatis horis, et temporibus. *Catechesis Batizi primum, deinde Domini Siderii doceatur.*” = [DEP] 1728, 296; (az eredetiben kurzivált a záró sor). Magyar kiadása: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, ford. Kiss Áron, Budapest, kiad. a Magyarországi Protestáns Egyházak és Keresztények Magyarországi Proestánssegylete, 1881 (A Magyarországi Proestánssegylet kiadványai, XIX). Alább KÁ 1881 rövidítéssel hivatkozom munkájára. Itt KÁ 1881, i. m. 725; valamint DEP 2009, 213.

⁸ RMNy 801; – mai, hasonmásban és átírásban megjelent kiadása: SIDERIUS JÁNOS, *Kisdéd gyermekeknek való katekizmus*, a szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Györi L. János, Debrecen, kiad. a Tiszántúli Református Egyházkerület, 2010 (Református Művelődéstörténeti Füzetek, 4). – Közölte korábban BARCZA József, *Siderius János kátéja = Studia et Acta 3*, 848–876.

ugyan ehhez a 16 levélnyi töredékhez, mert talán némelyik lapja a Lipsiai Rheda Pál másik, még korábbi nyomtatásából való. Akkor is hitelesnek tekinthetjük, hogy elfogadta a főtebb mondott zsinat a megjelenés évében, 1597-ben, de az is lehet, hogy 1598-ban vagy 1599-ben ennek a kátének a használatát elrendelő cikkelyt. Azaz mindjárt megjelenésekor, vagy legfeljebb néhány éven belül becikkelyezték e könyvecskét. Más kátéval, vagy például énekeskönyvvel ilyen nem történt, mondjuk a széltében használt Lőcsén, Váradon vagy Debrecenben nyomtatott énekeskönyvek egyetlen kiadásával sem, vagy később például Milotai Nyilas István kétségtelen tekintélyű *Agendájával* (1621) sem. Terjedhetett a becikkelyezés előtt is kéziratos többszörözésben Batizi munkája. Úgy szerezhethetett tekintélyt már azelőtt, hogy nyomtatásban megjelentették. Maga elárulja előbeszédében, hogy munkája nem 1542-ben és nem Wittenbergben született, hanem „ennek előtte magyar nyelven”. Gyakorló pedagógus tisztségében írta meg, itthon, biztosan e szerint tanított, és tapasztalta, hogy mennyire szükséges ilyen vezérfonal. Egyúttal ez a munkájára való hivatkozás azt is igazolja, hogy a felvidéki zsinatot csak a 16. század utolsó évtizedének második felében hívhatták egybe valahová, valószínűleg nem 1597-nél korábban.

Nagy Barna munkássága révén tisztázott évtizedek óta az is, hogy szinte megalkotása évétől ismerték, említették prédikátoraink, de széltében mégsem tanították a Heidelbergi Kátét csaknem a 17. század közepéig. Azért, mert kezdők, kisiskolások számára meghaladja a kívánatosat és taníthatót, mind terjedelmében, mind szintjében.⁹ Széles körű bevezetése fölvetődött 1619-től, foglalkoztak vele többször, de még nem országos szinten, eleinte csupán egyes egyházvidékeken (partialis zsinaton). Szatmárnémetiben történt a hivatalosnak (és országosnak) tekinthető zsinati becikkelyezés 1646-ban. De még akkor is a hozzá bevezetőként rendelt Siderius kátéjával együtt.¹⁰ Ugyanakkor Batizi András kátéját többé már nem említették.

Bevezetésül, szinte az ábécével együtt tanítva, a hitvallási alapok memorizálásához a protestáns iskolákban Batizi András kátéjának a használatát kívánták tehát. Tekintélyét kánon rögzítette. A szerző mesterei – az előszóban megnevezett

⁹ „Ahol pedig akár ezekben a cikkeken és hitvallásokban, akár egyéb hasonló artikulusokban és zsinati határozatokban a kátéitanítás fontosságát hangsúlyozták, s annak végzését és ellenőrzését szorgalmazzák, ott még nagyon sokáig kifejezetten éppen nem a Heidelbergi Kátéről van szó, hanem csak a Hiszekegy, a Miatyánk és a Tízparancsolat összevont, rövid magyarázatáról, a keresztyén tanítás alapigazságainak helyes elsajátításáról. Vagy éppen más, hazai kátékról.” = *Studia et Acta* I, 28. – Kellő tájékozódás hiányában, ezért a történelmi valóságot megmásítva ismételték több helyen az évforduló ürügyén, hogy Debrecenben elfogadták a Heidelbergi Kátét is a II. Helvét Hitvallással egy időben, tehát 1567-ben. Lásd a további részletekre FEKETE Csaba, *Kálvin és a káté = Református Szemle*, 103(1996), 1, 368–371; Uő, *Kérdések és kiadások, A Heidelbergi Káté múltja és jövője = Vigasztaló ismeret*, Tanulmányok a Heidelbergi Káté teológiájáról, szerk. Fekete Károly, Ferencz Árpád, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013, 53–77.

¹⁰ *Studia et Acta* 1, 28–29 (a korábbi irodalom részletes áttekintésével).

Gálszécsi István (†1543)¹¹ és Dévai Bíró Mátyás (†1545)¹² – vonalát követve Luther kisebb katekizmusán (catechismus minor) alapul a magyar káté. Viszont önállóan szerkesztette munkáját Batizi, kátéjának nem külön fejezete a gyónás és feloldozás. Becikkelyezett felvidéki használata azt is mutatja, hogy a romantikus kálvinizmus által eltúlzott felekezeti átállás – azaz a reformáció német és svájci ága közötti teljes mértékű váltás – nem történt rohamosan, és távolról sem kizárólagosan vagy minden területen.¹³ Huzamosan érvényesült a kátétanításnak a középkorból örökölt és lutheri irányzata is. Ezzel szemben a Melius Juhász Péter fordította Kálvin-féle genfi káté¹⁴ használatáról egyáltalán nem maradt adat, teljesen elfeledték, ismeretlen volt a 20. század végén fölbukkant töredéke felfedezéséig, és a Melius Juhász maga írta kátéja¹⁵ sem jelent meg többé.¹⁶ Batizi kátéjának ismert 3. kiadása, amely a két krakkói után az első hazai kiadás, 1555-ből való, korábbi az imént említettekénél. Emlékezve a magyarországi nyomdák papírral való szűken ellátott voltára, és az általában kevés példányban történt nyomtatásra, valóban lehetett-e példányhoz jutnia iskolamestereknek és lelki tanítóknak a 3. kiadás után *negyven esztendővel*? Ezt megfontolva óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy volt még a 3. kiadás után újabb lenyomata is Batizi kátéjának. Igaz, nem volt ritkaság a kézírásos többszörözés két évszázaddal később sem. De csupán kézírásban hozzáférhető protestáns iskolai és hitoktatási segédkönyv használatának előírása, vagy lemásoltatása nem lehetett egykönnyen elvárható, és korabeli teljesítését sem tekinthetjük akadálytalannak.

Szilády Áron fejtegetésében felötlött – a krakkói és kolozsvári mellett – további (vagy mára ismeretlen) kiadás(ok) gondolata, ő azonban még nem ismert 1880-ban bizonyoságot az első kiadásra, ezért valamilyen korábbira gondolt csupán, 1550 előttire.¹⁷ 1911-ben Divéki Adorján rábukkant az első kiadás egyetlen töredék levelére, Gálszécsi énekeskönyvének kiáztatott első füzetével együtt, az első krakkói kiadásról azóta sem tudhatunk többet.¹⁸ Négy évvel később erre nem

¹¹ RMNy 25.

¹² RMNy 23, 78.

¹³ Erre Horváth János is felhívta a figyelmet. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében, A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*, 2. kiad., Budapest, Gondolat, 1957, 257–258.

¹⁴ RMNy 192A.

¹⁵ RMNy 182.

¹⁶ Fönnmaradt egy kálvinistának kikiáltott kézíratos káté Beythe Istvánnak a Németújvár-fencses kolostorában őrzött egyik gyűjtő-kötetében. Ez valóban nem más, mint Luther kiskátéjának a Heltai fordításánál (1550, RMNy 86) korábbi és kivonatos fordítása. Vö. FEKETE Csaba, *Beythe korabeli kiskáté = Theológiai Szemle*, 26(2014), 1, 23–34. – Tanulmányom közlése óta találtam egy 17. század közepéről származó hasonló kézíratos kiskátét, amely ugyancsak a Luther-féle szerkezetet követi (feldolgozását és kiadását későbbre kell halasztanom), ez már valóban nem a 16. századból örökölt lutheránus, hanem a református terminológiát alkalmazza.

¹⁷ RMKT II, 410–411.

¹⁸ DIVÉKI Adorján, *Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke = Magyar Könyvszemle*, 19(1911), 12. Vö. még SZILÁDY Áron, *Gálszécsi István Énekes könyvének első íve = Irodalomtörténeti Közlemények*, 21(1911), 373–374. – Luther német szövegét is közölve megállapítja, hogy

utalt Thury Etele, mert nem a kiadás történetét taglalta, de jóval később is előfordult, hogy elmaradt rá a hivatkozás. Hogyan is vall a korábbi kiadásról a kolozsvári editio?

Apológiát írt a „*köny nyomtato*” a 3. kiadáshoz Batizi előszava elé. Figyeljünk néhány mondatára, mert adathiány mellett ez indította meggondolásra Szilády Áront. Tudniillik a nyomdász vagy a kiadó öntudatosan és minden álszerénység nélkül értékeli saját *javított* kiadását. (Átírva, de az egykori kiejtést megtartva idézek. Mostani céломhoz szükségtelen volna a betű szerinti, és az egykori ékezetthiányokat sem pótló idézés.)

„Ennek a Catechismusnak kinyomtatására, szerető atyámfiai, készerített éngemet, először: hogy sok helen efféle keresztyén könyvecskék nélkül igen szükelkednek. Másodsor (mert minden iráség nélkül az igazat kell mondani): igen hamissan, néhol kedig ugyan egész igikben való fogyatkozások és vétkek vadnak (valahol és valaki által nyomtottak), mert aki nyomtotta, nevét meg nem jelentette. Ezt értvén és látván, egynéhány keresztyén atyafiak kérének, hogy újonnon és megigazitván megnyomtatnám. Mely ő kéréseknek és kívánságoknak nem akartam ellent tartani, hanem inkább öremest engedtem és eleget tenni igyekeztem. Ez okáért hiszem, hogy amely keresztyén ezt a mi nyomtatásunkat olvassa, és a másikkal conferálja, könnyen megérti, hogy ez így légyen, és ezt eképpen megértvén, minden kétség nélkül a mi akaratunkat és munkánkat jóvá hagyja.”¹⁹

Viszont az a bökkenő, hogy a Szabó Károly idején már ismert 2. kiadás nem a nyomtató neve nélkül jelent meg, hanem bizony közli a lengyel nyomdász nevét. A zárócímben olvasható Łazarz Andrysowic utóda volt Hieronymus Vietornak, és özvegyének férjeként (1550-ben házasodtak össze) a nyomda tulajdonosa. Nehéz volna úgy érvelnünk, hogy nem vette észre vagy érdeke volt, hogy szándékosan mellőzze ezt a szintén nyomdász Hoffgreff (vagy inkább Heltai?). Így adja tudomására az olvasónak a könyv kolofonja a megjelenést:

„Cracoba nyomtatatot Strikovia beli Lazar.” (Tudniillik általa, vagy az ő költségével.)²⁰

Egyáltalán nem kétségtelen avagy mindenre elégséges bizonyíték ez önmagában arra, hogy úgy tekintsük, korunkban és könyvészetünkben ismeretlen kiadást vett alapul az új kiadás sajtó alá rendezője. Ámde arra érdemesnek és sürgetőnek is látszik, hogy Hoffgreff (vagy alighanem Heltai) állításával szembesítsük. Hátha

---

a rímtelen magyarítás gyarló. A Husz nyomán keletkezett *Christusnak vocsorájáról való ének* szövegébe Gálszécsi belepótolta a *sola fides* tételt, amely Batizi kátéjában is igen hangsúlyos.

¹⁹ Fol. A₂a–b.

²⁰ RMK I, 23. Szabó Károly ezt még a Teleki Téka (Marosvásárhely) akkor meglévő „teljesen ép, igen szép” példányáról írta le. Az OSZK – hajdan Nagy István birtokában volt, majd külföldről hazakerült – példányában az utolsó egy vagy több füzet hiányzik.

felköltsi szerencsés kutató érdeklődését, aki majd további adaléokra bukkan, és földe-
 ríti a még homályos részleteket.

Szabó Károly úgy ítélte meg, hogy ez a kiadás „A krakkói 1550-diki eredeti kiadásnak hibátlanabb utánnomata”.²¹ Bizonyos-e, hogy annak, nem pedig a legelső krakkói kiadásnak, vagy valamely más, jelenleg ismeretlen utánnom-
 másának? Könyvészetünk eddig nem bajlódott annak meghatározásával, hogy mi volt a bírált kiadásban „igen hamisan” nyomtatva; illetve hogy melyek és milyen mértékűek voltak a „fogyatkozások és vétkek”? Vajon kizárólag textoló-
 giainak meg kiadástörténetinek minősül ez a kérdés, vagy pedig ugyanakkor hit-
 elvi és eszmetörténeti? Lássuk, milyen eredménnyel jár a két kiadás szövegének
conferálása!

Öt témát sorol (ezek a káté fő fejezetei) a címlap verzóján a 3. kiadás. A 2. ki-
 adásban ilyen nincs, itt kezdődik az előszó. Az 1. kiadásról ezt nem tudhatjuk. A 2. és 3. kiadás beosztásának eltérésére az RMNy 125 is utal. Különbözik a ter-
 jedelem is. Az apróbb betűs és kevésbé levegős szedésű krakkói kiadás egykori ép
 példányáról Szabó Károly révén tudjuk a pontos terjedelmet, ez 88 számozatlan
 levél. A nagyobb betűs, és szebb meg levegősebb tipográfiát alkalmazó 3. kiadás
 füzetenként nagyjából két levéllel terjedelmesebb, tehát legalább 20–25 levéllel
 több a 2. kiadásnál. A pontosabb levélszámot kockázatos volna megbecsülnünk,
 mert az sem lehetetlen, hogy a káté újabb kiadásában szokásos módra a végére
 még mutatótáblát is nyomtattak, vagy imádságokat tartalmazó toldalékot. Csonka
 példányok ellenére azt megvizsgálhatjuk, hogy a többi eltérés érinti-e a szöveg
 állományát?

II.

Azonnal látszik, erre futólagos átolvasás is elég, hogy a két kiadás tartalma egye-
 zik. Igen kevés különbséggel szó szerint. Eltérés van azonban a helyesírásban,
 szóalakokban, a szöveg elrendezésében és főként a tipográfiában. Vannak javítá-
 sások is, ez többnyire egyes nyelvjárási alakok cseréjét, betűkihagyások pótlását
 jelenti, de újabb sajtóhibák is fölbukkannak. Nincs kiküszöbölve minden fogyat-
 kozás, amelyre gyaníthatóan utal a nyomdász előbeszéde.

A cím piros–fekete betűvel készült Kolozsvárott. Kiegészült, de értelme sze-
 rint nem változott meg, csupán célszerűbb, rövidebb, jelzi a munka műfaját. A két
 kiadás között mondhatni, ez a legnagyobb mértékű változtatás. Nem rendelke-
 zünk olyan adattal, hogy ez a címváltozat előfordult-e más kiadásban, vagy ez
 is mindenestől a kolozsvári szerkesztő meggondolt beavatkozása. A krakkói ki-
 adásban nem szép a szóközök és a függő bekezdések alkalmazása, ráadásul he-
 lyenként ettől eltérően behúzott első sor van, helyenként meg az sincs. Tömörebb
 viszont a szedés. Az idegen anyanyelvű szedő nem tehetett mást, ahogy tudta, kö-
 vette a nyomdakéziratot, amelyet nem értett, ezért nem is vehette észre, hogy kis-

²¹ RMK I, 35

betűt vagy nagybetűt kellene szednie.²² Helyenként szintén ezért sem a szavak elkülönítése, sem a mondat helyes tagolása nem sikerült.

A rövidített Tan. = Tanítvány és Mes. = Mester szó után hol kettőspont következik, hol pont van a 2. kiadásban. Az írásjel előtt és után a szóköz gyakran elmarad. Batizi kézírásában nem voltak az idegen anyanyelvűek számára is világosan megkülönböztetve a nagy kezdőbetűk, vagy egyforma volt a kisbetű és a nagybetű írása (például *p* és *P*; ezért váltakozik *Pál* és *pál*), emiatt a szöveg gyakran összemosódik, egybefolyik. A mondatok első szava sem mindig nagybetűs. Másfelől vannak egyes szavak, amelyek szeszélyesen, a mondat belsejében is mindig nagybetűsek, mintha a szerző csak nagy *B* betűt tudott volna írni. Ellenben tulajdonnevek is lehetnek kisbetűsek, mint *adam*; *matthanal*; *maria*; *philep*; *philepp*; vagy *teve*sek, mint például *Micodemus*.

Szemléltetés okaért lássunk néhány sort (meghagyva javítatlanul a sajtóhibákat és a hiányzó szóközöket sem pótolva) a kérdések és feleletek közül:

Tan.en tißtelendõ mefterem,ha ürefßghed vagon
 Tan ki berzi mi bennünk aß hitet?
 Tan mond meg myt iegos aß kerezt vißbe mereytes
 Tan.Micßoda az iftennek töruénye aüüagy parancßa
 Tan Bamlald elõ Immaran aßokat.
 Tan: Mongyad Immaran aß harmadik agaßattyat?
 Tan. Mellyk aß credonak negyedik agaßattya?
 Tan : hani fele dolgot kell aßoknak meg tudniok

Mes : iftennek ergalmafßaganak, eß hozßank valo Io
 Mes:fëlñi eß tißtelni aß eggy hißony örök iftent
 Mes:bent pal aß Titus pißpeknek irt leueleben es

KEREZTY
 ENI TVDOMANNAK
 FVNDAMENTOMA
 RVL VALO RÖVID
 KERDEZKE
 DESEK.

AZ KERDEZKEDŐ
 nek neuc. Tanyuany: az meg
 felelőnek Mester.

Tan. üduçß légy en tißtelendõ mefterem.
 Mes. Iften meg algyon en io tanytuas
 niom, mit këranß vala?
 Tan.en tißtelendõ mefterem,ha ürefßghed
 vagon, këuanom te töled meg tte
 nem mi légyen aß kereßtyenfeß es hany
 dologban figyön?

1. ábra: A káté szövegének kezdő lapja,
 2. kiadás, Krakkó, 1550, A₃a (RMNy 88A)

²² Johannes Manlius sajtóhibái okaként említette meg Magyar István, hogy „maga a könyvnyomtató magyarul sem tud.” RMNy 890, Bb₄b

Sorköz nélkül, zsúfoltan következnek a részcímekben egymás után a verzál szavak Krakkóban, mutatja az ábra is, megfelelő mellékjeles betűk hiányában apró kisbetűket közbeszúrva. Például:

HITREVL – IEVIOEN TE orszagod – KÉSÉRT ETBE – RÉSZE
– TEORVÉNYEREVL – TORVÉNINEK – VÉTETETVNKET, stb.

Sajtóhiba rögtön az első szava a krakkói 2. kiadásban Batizi András előljáró beszédének: „*IRtan.*” *M* és *n* összetévesztése néhol később is előfordul, amint az imént láttuk *Nicodemus* nevénel. Kézírásból szedett a lengyel nyomdász, aligha volt hozzáértő magyar korrektora. Hiba olvasatokat így sűrűn véthetett. Látszik azonban, hogy egyre jobban beletanult, főként az előbeszédben és a káté elején találunk hibásan, néha értelmetlenül szedett szavakat. Később lapokon át alig. Nem tudhatta a lengyel nyomdász, hogy a kézírásban hol a szóhatár, ezért vagy egy szónak szedett kettőt, máskor meg fordítva, spáciummal választott ketté egyes szavakat. Például:

bu3go | *fagoss*; *es* | *keggel* [=esküdjél]; *e3* | *ennagy*
[=ezen nagy]; *ha3* | *no3*; *hely* | *hezteffen*; *kidö* | *rögi*
[=kimondja, elkiabálja]; *meg nyo-* | *Morult*; *mere* | *yteúnk*
[=meréjtetünk, merítettünk]; *mi atta*; *olua3a* | *fabol*; *ti3* | *fielni*; stb.

Nem lehetett a lengyel nyomdásznak mindenütt világos, hogy milyen betűt olvasson, ezért van szórványosan *es/és* helyett *ez*, máskor *ez* helyett *es*, vagy például *Igas* [igaz], *viteskedni*, *EST FELELLYED*. Ha magyarul tudott volna, nem lett volna kétsége. Nem volt kétségtelen néhol a kézírásban az *i* betű írott alakja, ezért látunk helyén gyakran hol *I*, hol *l* betűt. Máskor az *f* és *l* összevételése történt, ez is a nyelv ismeretének hiányából fakad. A szavak elválasztása sokféle fura, vagy van elválasztó jel, vagy nincs, bár akkor még nem volt érvényes szabály. Például:

eg- | *gy*; *ig-* | *haz*; *na-* | *gy*; *ig-* | *heretének*;
igazey | *c3on*; *rendel* | *heffük*; *3emel-* | *ly*; *3ent* |
3éggehez; *ti3* | *fielni* [=tisztelni]; *v-* | *riften*; stb.

Egészében mégsem mondhatjuk azt, hogy a korabeli könyvekhez mérten túl sok a sajtóhiba. Ritkán történik, hogy a mondat nehezen érthető, olyan meg talán sehol nincs, ahol a régi magyar nyelvben jártas olvasó számára érthetlenné válik a szöveg a betűk cseréje vagy kihagyása miatt. Lássuk hibásan vagy szokatlan alakban szedett szavak olyan példáit, amelyek a mai olvasónak esetleg gondot okozhatnak:

alta [=általa]; *aiúgy* [=avagy]; *avagy*; *a3 kort* [=akkor, akkort, akkoron]; *bi3onieycz*
[=bizonejtsd, bizonyítsd]; *Bogod* [=Bódog]; *Bülc3uiaért* [=búcsújáért]; *bünemkel*

[=bűneinkkel]; *Deúay*; *ekú lhetnének* [=ékesülhetnének]; *etenem* [=értenem]; *feni* [=fiúi]; *fetelmes* [=fertelmes]; *füünkre* [=fejünkre]; *haraiat* [=haragját]; *hiny* [=hív]; *iegele* [=jegyese]; *iegos* [=jegyöz, jegyez]; *iöl* [=jól]; *iftentúk* [=Istentúl]; *item* [=hitem]; *iegest* [=jegyezi]; *Ioneuem* [=jó néven]; *Iúffon* [=jusszon]; *Iúttón el lú* [=jüttön eljű, jöttön eljű]; *kefdet* [=kisdéd]; *keuefnet* [=kevésént, kevésé]; *könyaros* [=könyvárus, könyvkereskedő]; *lúion* [=jüjjön, jöjjön]; *mayar* [=magyar]; *mimellyek* [=némelyek]; *momb* [=mond]; *neuet* [=nevez]; *niult* [=múlt]; *pappaiuá* [=papjaivá]; *βnet* [=szent]; *βópp* [=szép]; *túlen* [=túlem, tölem]; *vagoyñ* [=vagyon]; *ve* [=ne]; *vyulan* [=újulván]; *úde* [=üdő]; *úk* [lük, lök]; stb.

Vannak Batizi nyelvében és írásában *e-ző*, *ű-ző*, *i-ző* szóalakok (jóval kevesebb, mint Gálszécsinél). Az *-ít* igeképző többnyire *-ét*, *-éjt* alakú. Például:

e/é ~ i/i: *batoretom*; *buréták*, *ergalmas*; *ergalmasság*; *érgalmaffaganak*, *ergalmaffagabol*; *iga3ét*; *indéc3on*; *óreghbėti*; *tanétt*; *ti3tétatatok*; *údue3eteni*, *velág*; *velághi*, *velágosság*; *velágosito*; *vérágo3zatnam*; *údvó3eteni*; stb.

Batoreyt; *eró3ffeyt*; *hellyeffeyt*; *iga3eyc3on*; *iga3eyt*; *indeytc3am*; *ké3beregtek*; *ordéyto*; *tellyeffeyt*; *ti3teyt*; *tulaydonettya*; *uyéttya*; *úduó3eyti*; stb.

ű ~ ő: *Búufegesen*; *lún* [=lön], *lúnek*; *lútt* [=lött], *mú*; *múnket*; *tú*; *túlók*; *túlúnk*; *tún*; *túnn*; *ú*; *údo*; *ún maga*; *úneki*; *únen*; *únónmaga*; *útet*; stb.

i ~ é: *A3irt*; *edinye*; *ellenfighi*; *ellenfighid*; *ellenfiginknek*; *elmiuel*; *fenyeghetifek*; *kiriúk*; *kirlek*; *kirefunket*; *kirlek*; *kirúnk*; *kólc3igheket*; *lenninek*; *menuin*; *mihebe*; *megvitke3nek*; *migyen*; *mine*; *mürtekek*; *nimellyek*; *nizendó*, *ri3be*; *tecc3eninek*; *tehetninek*; *tiko3lafok*; *titeffek*; *veβnink*; *vighe*; *vi3ben*; *vitkeket*; *vitke3nek*; *vitke3zetek*; stb.

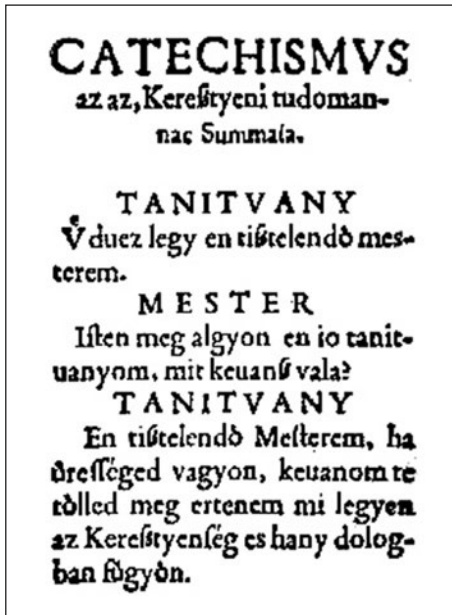
Egyes szóvégeken hosszú mássalhangzót találunk, például:

aadd [=ad]; *bünn*; *eβkózz*; *országoll*; *rémüll*; *Ronc3ell* [=rontsd el]; *szolgáll*; *βooll*; *βépp*; *tanétt*; *teremtt*; *túnn*; stb.

Általános a kiejtés szerinti és hasonlult szóalakban is a hosszú *-ggy-* mássalhangzó:

Aggy; *Aggyad*; *egy*; *elegeggyek*; *eggyetben* [=egyetlen]; *eggymasho3*; *eggyót* [=egyet]; *egieffeghe*; *fogaggy*; *haggyon*; *hyggyed*; *βenuegyúnk*; *tuggya*; *Tuggyuk*; – ellenben akad kevés kivétel is: *engedgyed*; *Imadgyak*; *ke3eyc3on*; *adgyúk*; *3oldgya*; stb.

Tekinthettek nemtetszéssel minden ilyen nyelvi és helyesírási sajátosságot azok, akik határozott elveket, másféle helyesírási normát vagy nyelvhelyességet vallottak, valamint más nyelvjárást beszéltek. Bélyegezhették vétkesnek az eltérő

2. ábra: *A káté szövegének kezdő lapja, 3. kiadás, Kolozsvár, 1555, A₁a (RMNy 125)*

ket helyett *Vdnnep, Unnepeket, ünnepnap* olvasható a 3. kiadásban, amint ez az 1. és 2. ábrán is látható.

Mindvégig következetesen szóvégi *-c* található a 3. kiadásban, nem *-k*, mint mindvégig a 2. kiadásban, például:

annac, biznac, bizzunc, Bóeltfeknec, chac, chyac, Credonac, eghec, ennec, ertitec, Futnac, halac, hişec, hozzanc, ioknac, irtanac, kéreñec, kic, kijc, LéLec, Mafodic, őertek, őerec, őerőec, réanc, búekelkednec, foc, tettegyéc, tóllünc, törőkóc, vadnac, velinc, vétkec, vtallyac, Wradnac; stb.

Elválasztás tekintetében a 3. kiadás szokásos megoldása lényegében nem különbözik a 2. kiadásétól, egyetlen betűt is átvisz másik sorba. Gyakran hiányzik a sor végén az elválasztójel, ha a szöveg sok volt, ezért szorítania kellett a nyomdásznak. Például:

a | kara; ava- | gy; bizo- | ny; e- | gy; e- | gyhaznac; eg- | yüt; enne | kem; hag | yod; ho- | gy; Imadg- | yad; irig- | yec; jeg- | yez; mēy | et [=mennyet]; erei | ból; ke | zdef; le | kifşeb [=legkisebb]; me | g; mēy | et [=melyet]; mi- | nd; minden | ú t; mind |

normát és szokást. Nem tudunk arról, hogy Hoffgreffnek a magyar nyelvű írást és helyesírást illetően lett volna kialakult vélekedése. Heltainak volt.

Lássuk ezután, hogy vannak-e sajtóhibák a kolozsvári kiadásban! Vannak; de sokkal kevesebb a hiba, mint a krakkóiiban. Egységesebb a felfogás is, de a nagyobb következetesség ellenére a javítások néhol elmaradtak. Gyakran ugyanolyan megoldást választ Kolozsvár is, mint Krakkó, vagy nem helyesbít. Például az *i* helyett az *I*, vagy néha az *l* szintén megtalálható. Változatlanok az ilyen szófüzések is, mint *leßen ottan vyulan valo búletşnec feredeie* (B₂b). A 2. kiadásban sem *újúlván* található itt, ez módosítás nélkül így maradt. Hasonlóképpen, dacára az eltérő helyesírásnak, szórványosan megmaradtak egyes korábban gyakori szóalakok. Például az igeképző *-ít* alakjának cseréje elmaradt. Viszont *Údñep, údñepeket* helyett *Vdññep, Unnepeket, ünnepnap* olvasható a 3. kiadásban, amint ez az 1. és 2. ábrán is látható.

ha [=mintha]; *minden* | *út*; *mi-* | *nt*; *m-* | *ond*; *na-* | *gy*; *na* | *gy*; *ny-* | *erte*; *feg* | *helic* [=segéllik]; *Tiberi* | *us*; *tób* | *ben*; *vag-* | *yon*; *Wr* | *unc*; *vy-* | *ait* [=ujjait]; stb.

Egy szóként, azaz egybeírva is találunk helyenként szavakat, például:

estanitafabolki minekincadatic; *hogimi* [=hogymi]; *Imadtagnac*; *Iofa* [=jófa]; *közbe Iaronelkül*; *könyvetskekelkül*; *lennihogy*; *miffekethalgnac*; *mondmeg*; *bankivetéftis*; stb.

Külön szóba írva szintén előfordulnak ilyenek:

Anya bentegyházat; *Edgy hazat*; *vala ki*; *Őtt fële*; *βaki vettetet* [=számkivetetett]; stb.

Ingadozik, és helyenként eltérő egyes hangzók jelölése, de ez sem mindig következetes a kötetben. Így -ggy- helyén következetesen -dgy- található, például:

adgya; *adgyac*; *chelekedgyinc*; *engedgyenec*; *engedgyúnc*; *eggyefec*; *eggyefsége*; *Eggyefségét*; *hidgyed*; *mondgya*; *Mondgyad*; *tagadgyac*; *tőrekedgyenec*; *viaskodgyanac*; stb.

Hasonlóképpen nem használatos az 1555-ös kiadásban -c3-, helyette -ch- az általános, némelykor azonban -ts- található, például:

Bochatt, *bochatunc*, *challya*, *chikorgatafokkal*, *chillagoknac*, *chinalia*, *chudalatos*, *chyalard*, *Chyaβar*, *dichiric*, *dichófséghe*s, *gyúmólchében*, *indichon*, *tanachán*; stb.

Ellenben a kötet elején, majd elszórtan másutt is fölbukkan ez a másik írásmód:

áts, *bóltseéget*, *Bólt*s, *gyermetsfek*, *ditsóitetic*, *könyuetskekelkül*, *Mitsoda*, *parantsolat*, *parantsolt*, *parantsollya*, *parantsoloc*; stb.

Egy ízben még ilyen keverék módon írt szóra is bukkanunk: *valtchag*.

Előfordul keveredés, *ördög* helyett sokszor van *ördeg*, de nem mindenütt; a *tőrekők* szóalak sem kivétel, vagy *őreckős*.

Kisebb arányban, de maradtak *e-ző*, *ű-ző*, *i-ző* szóalakok is. Az -ít igeképző helyett is fölbukkan -ét, -éjt. Például:

elé ~ *íí*: *Annyeβer*; *egyeleytet*; *efmet*; *heiaba*; *keuannya*; *mereytes*; *mereyitetunc*; stb.
i ~ *é*: *edünye*; *elmível*; *igickel*; *igiretec*; *Itületé*; *itili*; *itilni*; *mikint*; *törtönet*; *vitezendic*;
ű ~ *ő*: *mú*, *münekünc*; *tú nektec*; *túteket*, stb. Kivételesen nem szóvégi -c-vel: *tú nektek*.

Hibásan, betűcserével vagy egyéb vétséggel szedett szavak is akadnak elszórtan (a nehezebben megfejthetők helyesbítéssel együtt idézem):

aldozatnac [oldozatnak]; *aldozattyanac* [oldozatjának]; *Ckrifufnac*; *dickőféséggel* [=dicsőséggel]; *ehgec* [=egek]; *ehgi*; *fogat* [fogad]; *engefteltec* [=engesztelteték]; *hiangia* [hiándja, hivándja]; *iött* [=jót]; *Istenú* [=isteni]; *kényóruel* [kenyérrel]; *környúkeftetet* [környékeztetett]; *kóttót* [=kettőt]; *kóttet* [kettőt]; *lol* [=jól]; *le kiffeb*; *midn* [=mind]; *mind ha* [=mintha]; *mindentek* [mindeniketek]; *nekel* [nem kell]; *büztheffed* [=szüretelhessed]; stb.

Egyszóval korántsem minősíthetjük hibátlannak Hoffgreff javított kolozsvári kiadását sem. Gondosabb és tetszetősebb nyomtatásához nyelvileg sem járul kivételek nélküli és mindvégig egyenletes megoldás. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy külalakjára és elrendezésére nézve sokkal magasabb szintet képvisel, mint a korábbi, azaz krakkói kiadás (vagy kiadások).

A nyelvi különbségnél jelentősebb az igényes tipográfiai megoldás. A krakkói kiadásban nincs előfej, a kolozsváriban van. A részcímek fokozata eltér, a TANITVÁNY és MESTER szó is középre van zárva, megfelelő spácium van előtte és utána, ez is növeli az olvashatóságot és áttekinthetőséget.

Más természetű eltérés is van azonban a két kiadás szövege között, nem csupán helyesírási vagy szóalakbeli. Terjedelemre kevés ez, ellenben a hitvallási álláspontra, és az egyházi nyelv kialakuló vagy már elfogadott terminológiájára nézve lényeges, mert emiatt módosult a szertartás elnevezése. Így szól a Miatyánk értelmezése után következő ötödik szakasz címe, majd a rá vonatkozó kérdés és felelet 1550-ben:

„Az Vr CHRISTVS Iefusnak bent vaczoraiaiarul?”

(K_{III}a). A meghatározásra rákérdez a tanítvány: „miczoda a3 oltari bentfeg, awagy a3 vr Chriftus Iefufnak vaczoraia”; illetve „mas modő miczoda a3 oltari bentfeg?” Erre a mester felelete: „... Chriftus Iefufnak velőnk valo Io titemenyenek peczete, es bent fēghes iegye, mellyben... a3 bornak kenyernek bemelye alatt, a3 ű bizon bent teftét bent vérét oftogattya mi nekōnk...” (uo).

Ez a szövegrész nem található meg a 3. kolozsvári kiadás egyetlen csonka példányában, mert abban megszakad a szöveg. Szerencsére több helyen is megvan a 2. és 3. kiadásban egyaránt, amely ugyanezt a terminológiai változtatást tükrözi. A keresztyénség ismérveiben van az első különbség, itt voltaképpen a káté fejezeteit sorolja a tanítómester. A keresztség meghatározásában az ígélet megpecsételésnek minősíti mindkét sákramentumot. A Credo tizedik ágazatában a bűnök megbocsátásáról szóló kérdés és felelet is módosult. Az ünnep megszentelése elleni vétkezést szintén másként nevezi a harmadik parancsolat értelmezésében, ahol egyébként sem vasárnap, sem szombat nincs említve a szövegben.

1550 (Krakkó)	1555 (Kolozsvár)
5 ótódik mi légen a3 oltari bentfég melyben Christufnak haláláruul meg emlekeztetünk hitünknek erőffeghere es Büneinknek Boc3anattyara (A ₆ a).	5 Ótódic mi legyen az vegh vachora, melyben Christufnac halalatal meg emlekeztetünc hitünknek erőfgére es Büneinknek bochanattyara (A ₈ a).
A3onkeppen az vristen fogadáft tün minekónk... fogadafat a3 peczetle mynekünk a3 ü 3ét kere3tfeguel es a3 oltari zentfeguel... (A ₈ a).	Azonkeppen az Wr Iften fogadaft tön minekünc... fogadafat megpechetle nekinc az ó bent kereb3tségueul és az vég vachorauul (B ₃ a- ₃ b).
Mic3oda e3kóz által boc3attatik meg a3 bün? ...A3 kere3tfégnek es a3 oltari bentfégnek altala, mellyeket mi bent Leleknek Ihléfeből c3ak hittel kapc3olhatunk hoz3ank... (G ₂ b)	Michoda e3kóz által bochattatic meg à bün? ...A kereb3tségnek es à vég vachoranac altala, mellyeket mi bent Léleknek ihleféből chac hittel kapcholhatunk hozzanc... (I ₄ a)
AZERT EZ HARMADIK PARANC3olat ellen meg vitkeznek... A3 kik meg vtallayak a3 egyghazi bentfegheket, a3 kere3tfeghet es a3 oltari bentfeghet (B ₃ a- ₃ b).	AZERT EZ HARMADIC parancholat ellen meg vétkezec... A kic meg vtallyac az egyghazi bentségeket, az kereb3tfeghet es az vég vachorat (C ₃ a).

Luther kiskátéjának magyar szövege nem említ oltári szentséget, Heltai fordítása szerint az úrvacsora meghatározásában sem. Volt talán Batizi kátéjának olyan kiadása korábban is, amelyikben a szóhasználat már eltért az idézetek szerint? A polemiák és hitviták miatt a helvét teológiai hatásokat befogadó protestáns ág került az oltár és oltári szentség emlegetését. Már Batizi korában el is tűnt az oltár sok templomból, viszont egyes helyeken a 17. század második felében is meghagyták a reformátusok, puritánjaink ellenzése dacára. A terminológiai eltérés érthetővé tenné, hogy a II. Helvét Hitvallást elfogadó protestánsok zsinata az 1567 utáni időben alkalmasnak és magáénak fogadta el Batizi művét, értve a káté 1555-ös kiadását is. Ha ilyen kiadás nem jelent meg Hoffgreff nyomtatása előtt, akkor ez a terminológiai változtatás (vagy korrekció) Heltaiék megváltozott hittani álláspontjához fűződhet. Néhány évvel a káté megjelentése után efféle változtatás nem igényelne magyarázatot. 1559-ben zsinaton vett részt Heltai Gáspár és Dávid Ferenc, együtt Melius Juhász Péterrel, Kopácsi Istvánnal meg társaikkal. Megvitatták és elfogadták az első reformátusnak mondható úrvacsorai tanítást, ezt hagyományosan *Marosvásárhelyi Hitvallás*²³ néven szokás emlegetni. A Melius Juhász szerkesztette magyar változat után ennek német²⁴ és latin²⁵ kiadásában döntő részt vállalt Dávid Ferenc és Heltai Gáspár. Vajon ez az átállás bizonyos mértékig évekkal korábban kezdődött?

Más vetülete is van a kérdésnek. Dévai Bíró Mátyás 1538 körül elkészült lu-

²³ RMNy 155.

²⁴ RMK III, 507.

²⁵ RMNy 153.

theránus kátéjában,²⁶ amelynek ma már csak a második, valószínűleg 1549-ben készült kiadását ismerjük,²⁷ nem olvasható oltári szentség. Mutatja a 103. lapon a Batiziéval egyező fejezetcím: AZ VÉG VATSORAROL.²⁸ Ebben Gálszécsitől is eltér. Nem lehet, nem is szabadott volna soha a felekezeti valahová tartozást, a hittani álláspontot gyakran ilyen részletek alapján véglegesen eldönteni. Nem állíthatnók, hogy Dévai Bíró Mátyás helvét beállítottságú volt, ellenben Batizi András nem. Ennek a fordítottjával érvelnünk szintúgy értelmetlenség, mint ahogy nélküli a megalapozottságot az is, hogy Batizi András eltávolodott korábbi álláspontjától, és később a helvét állásponthez közeledett. Sajnálatos, hogy mindkét protestáns felekezet kizárólag a *saját szempontjából* tekintett ilyen kérdéseket, és a kutatók többsége arra kihegyezve sorolta érveit, hogy egyoldalúan ítélhesse meg a teológiai álláspontot, és e szerint véglegesen besorolja a szerzőket egyik vagy másik táborba. A viszonylag mértéktartó Thury Etele is úgy vélekedett, miután mutatóványokat közölt Batizinak a szinte ismeretlen és teljesen kiaknázatlan kátéjából, hogy ez a „Melanthon–Kálvin-féle közvetítő irány hívéül tünteti őt fel.”²⁹

Hoffgreff (és/vagy Heltai) állítása sehogysem illik rá a 2. krakkói kiadásra. Még akkor sem, ha más munkáját aláértékeli a későbbi kiadó, hogy a sajtóját annál rangosabbnak mutathassa. Nem csupán a kolofon és a nyomdász megnevezése miatt sántít a dolog, hanem nyelvi és terminológiai okból is. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Hoffgreff előtt lehetett csonka példány, amelyben nem volt meg a kolofon. Ha így volt, akkor honnan származik a kolozsvári kiadásban a szöveg befejezése? Csonkaság miatt ezt sem ellenőrizhetjük. Nem ismerjük az 1. kiadást, tehát azt sem dönthetjük el, hogy abban mennyi volt a sajtóhiba, és egészen olyan volt-e szedése, mint az ismert 2. krakkói kiadásé. Könnyebben magyarázhatjuk az előtárt különbségeket, ha a szóvá tett hibákat valamilyen jelenleg ismeretlen, és talán sokkal több defektussal nyomtatott kiadásra értjük, amely nem Krakkóban készült, hanem máshol és máskor, 1546–1554 között. Az 1. vagy a 2. kiadásnak efféle kelendő utánnomása, ha volt, idegen anyanyelvű környezetben hagyta el a sajtót, és aligha magyar korrektor vigyázó szeméi előtt, például Wittenbergben, Bécsben vagy Bazelben. Ilyen körülmények miatt a lengyel nyomtató hibáit többszörözhetette az újabb utánnomás, volt mit szóvá tennie a javító és átszerkesztő kiadónak.

Kellően nem tudjuk magyarázni azt sem, hogy a 16. század végén volt elegendő példány iskolai használatra Batizi András elismert kátéjának évtizedekkel ko-

²⁶ RMNy 23; megsemmisült a második világháború idején az a C jelű füzet, és a néhány többi fozslány, amelyet az első kiadásból Szilády Áron Kecskeméten 1925-ben kiáztatott.

²⁷ RMNy 78.

²⁸ Ugyanilyen szóhasználat jellemzi az egyik korai időtől használt úrvacsorai himnuszunkat: *Urnak végvacsorájára | És az ő áldozatjára | Keresztyén népek jöjjetek...* Ez magyar változata a latin vesperás-himnusznek: *Ad coenam agni providi, et stolis*, RPHA 1448. Huszár Gál ideje előtt elterjedt, tehát a 16. század közepén.

²⁹ THURY 1915, i. m. 689.

rábbi lenyomatából. Folyamodjunk egyelőre feltételes és jelenleg igazolhatatlan elképzeléshez: lehetett még más kiadása is a kátének 1556–1596 között.

III.

Személyesen ismerte egymást a szász Hoffgreff és a magyar Batizi, valamint Heltai. Mindketten 1542-ben tanultak Wittenbergben, egy évvel később csatlakozott hozzájuk Heltai.³⁰ Tehát a Batizi Andrással körülbelül egykorú Heltai egy évvel később, még szintén ott érte Batizit, hisz februárban iratkozott be, Batizi pedig augusztus 10-e után indult haza. Későbbi kapcsolatukról nem ismeretes semmiféle adalék, például arról, hogy 1545-ben esetleg járt Heltai vagy Hoffgreff is Erdődön a zsinat alkalmával, amely ott még egyértelműen lutheránus szellemű volt, és az Ágostai Hitvallásnak megfelelő határozatokat fogadott el. Batizi volt kettőjük között az idősebb, több mint egy évtizeddel. Hűsz esztendő forma lehetett, ha nem idősebb, mikor tanulmányainak befejezése után tanítómesterként szolgált Kassán 1530-ban.³¹ Majd (alighanem már ordinált prédikátorként), azaz érett korban, harmincas éveiben, talán a Perényiek, talán a Drágffyak patronáltjaként jutott ki Wittenbergbe. Melanchthontól kapott ajánlása Perényi Jánosnak szólt.

Hoffgreff jó egy évtizeddel később, 1520–1525 táján születhetett. Huszonévesen tanult Wittenbergben. Batiziról semmit nem tudunk 1546 után, keltezett éneket sem írt többé, ezen év után valószínűleg nem élhetett soká. Hoffgreff élete jó egy évtizeddel később fejeződött be, 1558/1559-ben. Az idézett előszóban nem említenek semmiféle személyes vonatkozást, pedig ismerhette Hoffgreff és/vagy Heltai még Wittenbergből Batizi kátéját, őket is érthette Batizi azon tudós férfiak sorában, akik előzetesen jóváhagyták. Valamelyik, vagy akár mindkét kiadásához hozzájuthattak. Tudhattak kedvező fogadtatásáról és használatáról a prédikátorok körében. Bár a könyvkereskedő és nyomdász nem szól róla előszavában, a káté gondosabb és helyesbített kiadásában Georg Hoffgreff lehetett személyesen érintett, mint kiadó és akkori nyomdatulajdonos. Batizi ellenben – gyanúnk szerint – a kolozsvári kiadás szerkesztésekor és nyomtatásakor már csaknem egy évtizede eltávozhatott az élők sorából. Ha nem is így volt, a terminológiai vagy teológiai

³⁰ Batizi 1542. március 19-én, Hoffgreff 1542. április 16-án, Heltai 1543. február 17-én iratkozott be Wittenbergben, vö. Szógi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Ungarländische Studenten an Deutschen Universitäten und Akademien, Budapest, kiad. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011; 2711, 2717, 2731. sz. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17).

³¹ Nem gondolták végig alaposan, akik Batizi születési évét 1515-re teszik, hogy bár rendkívüli tehetségűek között nem lehetetlen, de tizenöt évesen aligha fejezhette be felsőbb tanulmányait, aki alsóbb iskolai végzésekor még nem is lehetett protestáns. Általában ilyen korban, 15–16 évesen léptek felsőbb akadémiai osztályba hazai diákjaink, hogy aztán 4–5 év múlva a protestáns prédikátorságra való ordinálás követelményeként tanítómesteri gyakorlatukat elkezdjék. Ilyen módon kezdhette el oskolamesterként pályáját Batizi körülbelül 20 évesen, legalább 1530-ban, vagy esetleg előbb, ha 1510-nél is korábban született.

módosítást rá nem foghatjuk, hiába volna kedvező azok nézetének támogatására, akik egyéb adat nélkül elgondolhatónak vélik nézeteinek megváltozását.

Hozzájárulhatott a személyes ismeretség ahhoz is, hogy a jobb híján Hoffgreff énekeskönyvnek nevezett históriás gyűjteményben jelent meg Batizi András költői munkáinak tekintélyes része, valószínűleg ez sem az énekszerző életében. Előbb ezek a históriás énekek csupán kézírásban terjedhettek; gyülekezeti énekei hasonlóképpen, kézírásban jutottak el Huszár Gálhoz, majd többnyire Bornemiszához is.³²

Kérdés ezután, hogy vajon ki írta a kolozsvári kiadás előszavát? Bizonyos-e, hogy a címlapon megjelölt, de az előszó végén nem olvasható György Hoffgreff? Nem pedig Heltai Gáspár? Valóban a reformáció századának egyik rangos szépírója volt Heltai Gáspár, aki nyelvileg és helyesírásiilag is igényesen szerkesztette mások munkáit. Többet vagy kevesebbet magyarul Hoffgreff is érthetett, arról viszont nem maradt ránk semmiféle emlék, hogy németül, latinul vagy magyarul önálló műveket alkotott, és Heltaihoz hasonló nyelvi és írói álláspontot megformált volna.

IV.

Végül térjünk rá arra is, hogy Batiznak a korábbi időből örökölt életrajza nem összes részletében kétségtelen hitelű. Az adatokhoz elképzelések keverednek. Ez nem volna baj munka-hipotézisként, azonkívül Szinnyei József összeállítását a kor mértékével kell mérnünk.³³ Begyűjtött minden véleményt és adatot, onnan, ahol éppen találta. Emlékezet, levelezés, másolás és másoltatás útján felhalmozott adatokat örökített át Szilágyi Benjámín István, Pápai Páriz Ferenc, Debreceni Ember Pál, és Bod Péter, meg mindazok, akiknek igényük volt átfogó történeti vázlat megírására, a protestánsok hazai örökségének összegzésére. Ezek lecsapódása Szinnyei munkája.

Batizi András hagyományosan ismételt, lehetséges, ámde eddig igazolhatatlan szülőhelyét,³⁴ a szatmári Batiz községet 1496-ban a bélteki Drágffyak elfoglalták, azonban a Báthoryak is igényt tartottak rá, meg is szerezték, majd 1520-ban megosztottak. Batizi András születése idején ugyanaz a protestánsokat pártfogoló család volt a birtokosa vélt vagy valódi szülőhelyének, akinek oltalmában pré-

³² RMNy 1556-ra keltezzük, mióta Borsa Gedeon rábukkant leírására egy régi katalóguscédulán, amelyhez a világháború pusztításai óta nem tartozik példány. Ezt kétséggel illeti Pap Balázs, mert a terjedelem nem egyezik. Lehetett-e ennek a históriás énekeskönyvnek is két kiadása? Cáfolatul valóban nem elég, hogy hasonló tartalmú kötetet nem ad ki ugyanaz a kiadó néhány éven belül. Ha kelendő és keresett, a hamar megszerkesztett bővített kiadás sem lehetetlen. Vö. PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pro Pannonia Alapítvány, Pécs, 2014, 59–84.

³³ Magyar írók élete és munkái, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta SZINNYEI József, Hornyánszky könyvkereskedése, Budapest, 1891, I. 683–684.

³⁴ Szilády Áron vélekedését, hogy „épen nem biztos”, nincs mivel cáfolnunk. SZILÁDY 1880, i. m. 410.

dikátorként vagy tanítómesterként működött, az énekköltő és kátéíró Batizi; akit még nem keresztelhettek protestánsnak, alsóbb iskolázásáról (valamelyik plébániai iskolában) nem tudunk; ismeretlen, hogyan, honnan és mikor került Kassára. Az is csupán elképzelés, hogy Gálszécsi keze alatt vált protestánssá. Történhetett ez már esetleg korábban, és nem is Kassán. Azt sem tudhatjuk, hogy a többi Batizi nevű is mind a Szatmár megyei községből származik-e, nem csak a családi ág eredt onnan, és közülük ki kivel tartozott egyazon családhoz, vagy volt atyafiságban. Erdődön 1545-ben Batizi Lőrinc és Batizi Domokos³⁵ is aláírta a kánonokat. Mind Batizon születtek-e? Valamint Batizi János és Batizi Mihály is?

Nincs kétségtelen adat arra sem, hogy Batizi hol prédikátorkodott Szatmár és Zemplén vármegyében, a Perényiek és a velük rokon bélteki Drágffyak birtokán, ahol Dévai Bíró Mátyás is meghúzta magát, mikor Miskolcra távoznia kellett.³⁶ Csupán az kétségtelen, hogy Kassán tanított 1530-ban, és kezdett énekeket írni, majd pedig Tokajban volt prédikátor, mikor az Erdődre összehívott zsinaton megjelent 1545-ben. Nem tudunk semmi bizonyosat a megelőző, közbeeső, és azutáni működéséről. Feltételezés tanítómesteri vagy prédikátori szolgálata a szokás szerint ismételt többi helységben, Abaújszántón, Szikszón, Sátoraljaújhelyen, Erdődön. Igazolhatatlan.³⁷ Például a Wittenbergből hazatért Siklósi Mihály volt 1531-ben Sátoraljaújhely mezőváros prédikátora, talán 1540-ig. Külföldön tanult prédikátortól származik a Debreceni Ember Pál számára a helység prédikátorairól összeállított jegyzék, tudniillik a tiszteletes és tudós cím domidoctusnak nem járt. Sorrendje szerint Siklósi *előtt* volt Újhelyen reformátor és prédikátor Batizi András, majd Dévai Bíró Mátyás.³⁸ Ha ez az időrend kétségtelennek bizonyulna, akkor Batizinak már kassai tanítómesteri hivatala előtt más helyen is működnie kellett, ordinálásának is előbb meg kellett történnie, és akkor nem Kassáról ment Újhelybe, hanem fordítva. Azaz akkor a ma elfogadottnál korábban, 1500 körül kellett születnie.

Félreértésből eredő hiba, hogy Batizi 1550-ben másodszor is megfordult Wittenbergben. Bartholomeides László (1754–1825) nevéhez fűződik az elvétel,³⁹ aki nem ismerhette még a káté első kiadását, és a Wittenbergben fogalmazott előszót úgy értelmezte, hogy Batizinak akkor tehát Wittenbergen kellett tartózkodnia 1550-ben. Szilády Áron ezt a következtetést joggal minősítette elvetendőnek 1880-ban.⁴⁰ Majd Thury Etele megtalálta Münchenben, és ismertette

³⁵ Talán elírás a keresztnév, és Batizi Demeterre gondolhatunk, aki az előző évben szerzett Wittenbergben magiszteri fokozatot.

³⁶ THURY 1915, i. m. 695.

³⁷ Szilády Áron sem hallgatta el aggodalmát, hogy „pozitív adatot nem ismerünk”, SZILÁDY 1880, i. m. 413.

³⁸ Közölte a névsort „juxta seriem a clarissimi ac doctissimi moderno illius ecclesiae antistite” nyomán. Az 1531-es évszámot Pápai Páriz Ferenc Rudus Redivivusából vette, [DEP] 1728, 598; DEP 2009, 421–422.

³⁹ BARTHOLOMEIDES László, Memoria Ungarorum, qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt, J. Th. Trattner, Pestini, 1817, 15.

⁴⁰ RMKT II, 411.

Batizi Andrásnak a mesteréhez, Melanchthonhoz hazulról írt levelét (Eperjes, 1543. december 9).⁴¹ Ezzel eldölt, hogy csak mintegy három szemesztert, nem éveket töltött Batizi Wittenbergben. Az is következik ebből a levélből, hogy Melanchthon évszámot nem tartalmazó ajánlása 1543. augusztus 9-én kelt.⁴² Ennek a levélnek a hozadéka néhány név. Merthogy levelével pénzt is küldött Batizi Wittenbergbe, ez általános szokás volt, és kérte, hogy ebből részesüljenek a következők: Batizi Demeter (vajon András rokona vagy testvére?), Bihari Balázs, Pásztói Gáspár, Pesti József és Sram Kristóf. Közülük csupán Batizi Demeter volt diák, 1540. október 22-én iratkozott be, és 1544-ben szerzett magisteri fokozatot, ő tehát valóban éveket tanult Wittenbergben; mégsem tudunk semmit hazai pályafutásáról.⁴³ A többiek nem iratkoztak be, foglalkozásukat és kilétüket homály fedi. Egyéb ügyekben utaztak Dudlig Kristóf⁴⁴ bártfai könyvkereskedőhöz hasonlóan? Esetlegesen fölbukkanó levelek vagy iratok itt még föltárhathatnak további adalékot.

Arra végleg nincs feljogosító adatunk, hogy 1552-hez kapcsolva azonosítsuk Batizi Mihályt Batizi Andrással, aki egy másik zsinat kánonait aláírta.⁴⁵ Mégis, elfogadottnak látták ezt korábban, sőt akár napjainkban is, hogy nem ő, hanem Batizi András volt jelen a beregszászi zsinaton, ezért halálának idejét ennek alapján 1552 utánra helyezték.

Minden egyéb részletet nem volna értelme sorra vennünk, például azt, hogy ugyan miből és hogyan következett valaki arra korábban, hogy Batizi maga szerezte históriás énekeinek dallamát?

Lássunk példát régen megdőlt feltételezések és hibás vélekedések makacs ismétlődésére. Ilyenek még az ezredfordulón is föltűntek. Ezért szükséges ismételten szóvá tennünk és megrostálnunk a könyvészeti és életrajzi adatokat. Aki nem fért hozzá máshoz, és nem is volt szüksége bővebb adatokra, elővette a korábbi irodalmat, vagy éppen életrajzi lexikonunkat.⁴⁶ Ebben azt találta 1967-ben, hogy Batizi:

⁴¹ THURY 1915, i. m. 681–696. Megjelent a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban is.

⁴² Corpus reformatorum, I. series Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia, ed. Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER, Typ. Schwetschke, Hallis Saxonum, 1834–1860, X. 35–36.

⁴³ SZÖGI 2011, i. m. 2703. sz.

⁴⁴ Bártfán 1548-tól tűnik föl könyvkereskedőként, de úgy látszik, krakkói és egyéb kapcsolatai már évekkorábban kialakultak.

⁴⁵ Szinnyei [DEP] 1728 téves értesülése és azonosítása nyomán Batizi Mihálynak tulajdonít egy ismeretlen kátét. Ilyen nem létezett. Látszik leírásából, hogy Debreceni Ember Pál sem ismerte példány szerint Batizi kátéját. Ez önmagában tévedést sugallhatott, melyhez hozzájárult a hamis névcsere. Példány szerint mások sem ismerték a krakkói és kolozsvári kiadást, csupán említését, amelyben a cím részben eltérő (látható az 1. és 2. ábrán): *Keresztény tudományról*, illetve *Catechismus*. Újabbban elvetette Batizi András és Batizi Mihály téves azonosítását DEP 2009.

⁴⁶ Például megjelent egy néhány lapos népszerűsítő írás Batiziról, mint elfeledett énekköltőnkéről, néhány énekéből idézeteket is közbeiktatva. Eközben kétszer olvassuk, hogy 1550-ben másodszor járt Wittenbergben Batizi. Szikszón volt tanító és Újhelyben lelkész. Ott volt 1552-ben a beregszászi zsinaton. Kátéjának két kiadásáról úgy fogalmaz a szerző, mintha két külön műnek

„1531-ben Újhelyen, majd Szikszón és Tokajban tanított.”⁴⁷ Újabb életrajzi lexikonunk ehhez képest is visszább lép. Így jelöli Batizi élete határát: „†?, 1552 után.” Meg is magyarázza: „Abaújszántón Gálszécsi István tanítványa, akinek hatására csatlakozott a reformációhoz... 1550-ben másodszor is járt Wittenbergen. Később a reformáció helvét (svájci, református, Kálvin-Bullinger-féle) irányzatához közeledett, az 1552. évi beregszászi zsinat cikkelyeit ő is elfogadta.”⁴⁸ Kátéja első kiadásáról nem tud, azaz nem forgatta az RMNy 1971-ben megjelent első kötetét.

Jogos ezzel szemben az ÚMIL és MAMÜL óvakodása, kétségbe vonható adatok mellőzése. Irodalmi lexikonunk szerint Batizi 1515 körül született. „Néhány forrás szerint működött Szikszón, Sátoraljaújhelyt, Erdődön... Valószínűleg szerkesztett helyesírási kézikönyvet (1549).”⁴⁹ Működhetett, ennyit elmondhatunk. Ellenben az *Orthographia Vngarica* Dévai Bíró Mátyás munkája, ez a szakirodalomban már jóval korábban eldőlt. Azaz nem vette figyelembe, vagy nem tekintette mérvadónak a lexikoncikk szerzője és szerkesztője az RMNy 77-nek az 1971-ben megjelent leírását.

Új szempontokat kitűző lexikkal gazdagodtunk irodalmi lexikonunk megjelenése óta. Cikkei mást hangsúlyoznak. Batizival kapcsolatban nem szól sem a beregszászi zsinatról, Batizi itteni részvételéről, sem arról, hol volt prédikátor. Énekköltészetét nagyra értékeli, hozzáfűzve: „Tanítványa volt Melanchthonnak, akit később levélben is megkeresett (1543). Hazatérve a Perényiek szolgálatába állt. ... Luthert követő katekizmusát... először Krakkóban, 1543–45 között, majd 1555-ben Kolozsvárt is kiadták.”⁵⁰

Kézírással jegyzett Batizi Andrásról néhány mondatot a könyv hajdani birtokosa a 2. krakkói kiadás egyetlen csonka példányában a címlap verzójára:⁵¹

„Batizi András volt Újhely és Erdőd Reformatus Predicatora... jelen volt az Erdődi Zsinatban. Az ő katekizmus, a mi katekizmusaink között legrégebb, és így régebb Kalvinus Jánosénál is, a ki a maga katekizmusát 1545^{ik} esztendőben December Hónapban attá ki...”

Forrását sem hallgatja el az egykori följegyzést készítő: „*Thot Ferencz Protestans Eccleziák Historiája első Darabja...*”⁵² Igen becsesek Tóth Ferenc

volna gondolható. Úgy tudja, hogy Heltai nyomtatta. PETRÁS Tibor, *Batizi András = Református Szemle*, 71(1978), 262–266.

⁴⁷ *Magyar életrajzi lexikon*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

⁴⁸ *Új magyar életrajzi lexikon*, főszerk. Markó László, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001.

⁴⁹ *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. Péter László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

⁵⁰ *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

⁵¹ A kötetben a címlapon és több helyen látható a NAGY ISTVÁN GYŰJTEMÉNYE feliratú ovális bélyegző lenyomata. A provenientia: „*Nsgos Pulszky Ferencz múzeumi igazgató úr ajándéka. 1870. Aug. 10.*” Fölötte más kéz írásával: „*Néhai b. e. Jankovich Miklós úr 1/10 hagyománya. 158 nyomtatott lap, – a többi kiegészítendő*”. – Sajnos, a hiányzó lapszámozást pótolta csupán kézírással valaki, de az akkor még meglévő marosvásárhelyi példány alapján a kiegészítés nem készült el, aztán az 1930-as években a Teleki Téka egyetlen ép példánya eltűnt.

⁵² Lelőhelyét nem közli, sem azt, hogy a kéziratot mikor és hol használta. Valószínűleg az OSZK Fol. Hung. 936 jelzetű több kötetből (darabból) álló tételre utal, azaz: A magyar reformata

(1768–1844) összegyűjtött jegyzetei, érthető, ha felfigyelt rájuk a könyv korábbi tulajdonosa valamikor a 19. században. Ez még mindenképpen Nagy István életében (†1863) történhetett, ha nem korábbi birtokos vagy használó életében, nem pedig a kötet külföldre kerülése után. Büszkén hivatkozik a jegyzet a mi korai magyar nyelvű káténk elsőségére. Még jóval Szabó Károly bibliográfiai adatainak megjelenése (1879) előtt jegyezte ki ezt az értesülését, nem tudhatta a még korábbi Gálszécsi István-féle és Dévai Bíró Mátyás-féle kátéről. Nem mondja, de az is lehetségesnek látszik, hogy református (avagy kálvinista) kátének véli Batizi munkáját. Akármint van, a 18. század második felétől 1840 tájáig levelezés és másoltatás útján gyűjtögetett adalékok összehasonlító kritikai vizsgálat nélkül aligha ismételtetők két évszázaddal később úgy, hogy dokumentum és vélekedés közötti megkülönböztetés nélkül mindent egyenrangú forrásnak tekintünk.

Batizi kátéja anyagában, felépítésében, megfogalmazásában, de helyesírásban is különb, mint a Dévai Bíró Mátyás munkája, habár a két káté tartalmában van számos apró érintkezési pont. Egészében a tanítvány meghaladta a mestert. Lutheri vonala ellenére mintegy megelőlegez olyan vonásokat, amelyek a hazai protestáns teológiában 1567 táján jutnak uralomra, főként a keleti részeken. Wittebergánus diákjaink körében majd a Concordia (és vele a helvét hatásokat elfogadók kitiltása) idejére állandósult mindez, amikor már valóban megerősödő helvét hatásról beszélhetünk. Batizi András költészetének és úttörő vonásainak értékelése nem hiányzik szakirodalmunkban, emellett kátéjának újabb méltatása igen. Mondanivalója gyülekezeti énekeiben és a bibliai történetek feldolgozásában ugyanaz, mint kátéjában. Ilyennemű érdemeire Incze Gábor imádságtörténeti értekezésében figyelt fel utoljára, idézve előszavát és az imádságról megfogalmazott sajátos nézeteit.⁵³ Irodalmi szempontja miatt Horváth János összegzésében nem kaphatott kiemelt helyet a káté a prédikátor énekeinek árnyékában. Szükszavúan ennyit summáz: „Ő is írt – tartalmilag nagyrészt a Lutheréivel egyező – kátét, a Gálszécsiénél rendszeresebbet és kevésbé polemizálót... megjegyezvén, hogy már előbb összeállította a kisdied könyvecskét”.⁵⁴ Varjas Béla csupán Horváth János méltatását tömöríti 20. századi és főként irodalomtörténeti szempontú

---

egyház történetére vonatkozó iratok, TÓTH Ferencz gyűjteménye, 16–19. sz., Eredeti iratok, másolatok, táblázatok, nyomtatványok kolligátuma, I–VI. k. 188, 112, 134, 65, 146, 197 f. – Köszönöm Hoffmann Gizella segítségét a lehetséges meghatározásban.

⁵³ INCZE Gábor, *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században = Theológiai Szemle*, VII(1931), 61–62.

⁵⁴ HORVÁTH 1957, i. m. 40. – Értesülését Sólyom Jenő doktori értekezésére alapozza, aki másolatból, és az akkor még meglévő áztatmányból átírva kiadta a Gálszécsi kátéjának kecskeméti töredék szövegét is, egy lap fotómásolatával együtt. SÓLYOM Jenő, *Luther és Magyarország*, A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig, Budapest, kiad. a Luther-Társaság, 1933, 178–198 (A Luther-Társaság Kiadványai, XII). Idéz Batizi 44. zsoltárából, i. m. 109. – Sólyom Jenő munkájának ez csupán egyik alfejezete, így Batizi históriás és gyülekezeti énekeit és működését csupán egészen rövid összegrzésre méltatja, i. m. 150–151.

áttekintésében.⁵⁵ Batizi históriás énekei mellett kátéját nem említi, és nem említi gyülekezeti énekeit sem.

A káté címe a krakkói kiadás szerint valójában Gálszécsi munkáját tekinti mintának, részben helyesírását is követi, nyelve azonban kevésbé *í-ző* és *ű-ző*. Amennyire a töredékekből megállapítható, tartalma abban is eltér, hogy nem iktat be önálló fejezetet a gyónásról. Így azt vélhetjük, hogy nem lehet minden részletben teljes a nézetek azonossága mester és tanítvány között. Ellenben – terminológiáját tekintve – azonosság van a szentségtanban. „*Az oltari zentsig az ighiretnek iegy, hogy Christusnak zent teste irttönk adattatott halalra.*”⁵⁶ Másként azonban Gálszécsi is olyan címen tárgyalja ezt a kérdést, hogy az „*Christusnak vacijoraia*”.

Nem liturgia a káté. Nem is való kisiskolásoknak. És mégis, a Mester azt mégis tanította az elemi szintű kátében, hogy mikor öt–hét év múltán prédikátora bármelyik gyermeket érettnak és méltónak tartja majd, hogy immár felnövekedett keresztyénként részese lehessen Krisztus vacsorájának a protestáns gyülekezetben, akkor mit válaszoljon a pap vagy a prédikátor kérdésére. Ezt a mintegy hat lapnyi kátészövegből kiemelt liturgikus utasítást izlelgessük végül. Nincs itt sem utalás magánygyónásra, mint elvart előzményre, de a „*végvacsorához*” és a készülethez kapcsolódva beiktatja „*az Isten asztalához*” járuló hívő kívánatos és tudatos feleletét. Javítom a hibákat és átírom a szöveget, megtartva a kiejtési jellegzetességeket:

„Először azért, ha megkérdetel az oltárnál az paptul, micsoda az Istennek vacsorája, ezt feleljed. Krisztusnak szent teste, szent vére az kenyérnek és az bornak személye alatt, min ünön maga mondja az Krisztus: Ez az én testem, ez az én vérem.

Másodszor, ha megkérdetel, mi hassznod vagyon benne; avagy mi végre akarod hozzád vennie[!]? Ezt feleljed: Bűneimnek bocsánatjának jegyére és hitemnek erősségére; mint ünönmaga mondja az Krisztus: Az én testem és ti érettetek adattatik, az én vérem bűneiteknek bocsánatjára kiontatik... Mert bizonynal hiszem, hogy kiváltja én tülem az ű szent testének és szent vérének zálagát, és megadja énnékem az örök életet.

Harmadszor, ha megkérdetel, kicsoda légyen méltó ez vacsorára, és micsoda készülettel kell oda járulni? Ezt feleljed. Csak azok méltók Krisztusnak szent vacsorájára, akik megrettentenek az büntül, és az Istennek nagy haragjátül, akik az bünből penitenciára akarnak térni, és szomjúhózzák az Istennek vigasztalását” (K₆b₇-b).

⁵⁵ *A reformáció énekirodalma = A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 343–345.

⁵⁶ SÓLYOM 1933, i. m. 186.

FEKETE, CSABA

Andreas Batizi and his Catechism

This work of a Hungarian pastor of the age of the Reformation has been written and used as a guide by the author himself in elementary education before 1542 in Hungary, published during his peregrination at Wittenberg (Germany), sometimes before 1545, later at Cracow (Poland), 1550, then 1555 modified in text and typography at Kolozsvár (Cluj-Napoca, Roumania). There are only slight changes of the basic text, except in the reworded frontispiece. Yet these may have reveal a break in denomination.

Batizi was a pupil of Melanchthon, and had a letter of recommendation from his master. Because of lack of contemporary sources there are uncertainties and misinterpretations as to the biography of Batizi, and also concerning his denomination. The present study is dealing with linguistic analysis of the Hungarian text, of printing errors, historical and theological evidences thereof to correct earlier statements, and mispresentation in deskbooks. Based on the collected data the claim has been raised, that though the Transylvanian printinghouse was owned by and the printer being Georg Hoffgreff though, the work possibly has been forwarded not by him, but by Gaspar Heltai in the third edition. Perhaps there was another lost edition of the Catechism, on which some changes of the text are based, clearly being differentiated between the original Lutheran wordig and change for the Calvinist terms (e. g. Lords' Supper for Holy Sacrament). Today we have only fragments and mutilated copies, so at points we can not be sure concerning all the details.

Up to the first decades of the 17th century the introductory work by Batizi were in use to prepare the way for the Heidelberg Catechism, which was well known in Hungary from the year of editio princeps of this famous work, but officially into Hungarian elementary education was invented only as late as 1646.

Keywords: András Batizi (1500/1515 – before 1550), protestant catechism, elementary education in Hungary, 16th century